

ПОСТАТЬ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ЗАРУБІЖНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Постаті Богдана Хмельницького та подіям Української національно-визвольної революції приділено чимало уваги в українській та зарубіжній історіографії. Актуальності не втрачають студії присвячені осмисленню ролі Богдана Хмельницького для української історії XVII ст. та значення його діяльності. Зацікавленість даною проблематикою проявляли і проявляють історики, які є представниками різних держав й відповідно оцінки, висновки, що вони роблять, значно різняться.

Ю.Мицик наголошує, що події середини XVII ст. привертають до себе зростаючу увагу зарубіжних дослідників Німеччини (А. Каппелер, Г. Кумке, Д. Злепко), Канади і США (Ф. Сисин, Ю. Гаєцький), Росії (Л. Заборовський, Г. Санін, Б. Флоря, Т. Яковлева) і особливо Польщі (З. Вуйцік, Я. Качмарчик, Л. Підгорецький, М. Нагельський, Т. Хинчевська-Геннель, В. Серчик та ін.). Переглядає дослідник й питання політичної програми Б. Хмельницького, на його думку, Б. Хмельницький, коли розпочав повстання, вже прагнув до незалежності.

Низка різноманітних праць про Богдана Хмельницького, його діяльність, різних за своєю значущістю виходила друком в зарубіжних англomовних виданнях. Тому, важливо розглянути як зображувався Б.Хмельницький, оцінювалася його діяльність в цих роботах. Зокрема, це ґрунтовна публікація присвячена дослідженню Переяславської угоди в англomовній історіографії належить Ф.Сисину. Аналізували діяльність Б.Хмельницького Іван Лисяк-Рудницький, Зенон Козут, П.Магочій та ін. Г.Вернадський, автор популярної біографії про Б.Хмельницького та його шанувальник, називав гетьмана «батьком модерної України». Орест Субтельний також відносить Б.Хмельницького до тих осіб, які за виразом дослідника, рідко так вирішально впливали на хід епохальних подій. Він називає Б.Хмельницького найвизначнішим військовим і політичним діячем України. Перри Морин аналізує діяльність Б.Хмельницького в контексті складних козацько-московських стосунків, на які також вплинули вимоги Москви видати самозванця Тимофія Анкудинова.

Дослідник К.Анісімов розглядає проблеми розбудови козацько-гетьманської держави Б.Хмельницького в англomовній історіографії. Він зауважує, що події 1648-1654 рр. набули поширення в зарубіжній історичній науці, а особливо повного висвітлення знайшла у західній історіографії другої половини XIX-XX ст. Він ознайомлює із позицією авторів англomовних праць: англійських істориків Д.Белла, А.Дж.Тойнбі, канадських – О.Грегоровича, В.Боженського, американських В.Січинського, Б.Антоненко-Давидовича. Англomовні праці в яких викладена українська історія аналізуються у публікації С.Батуріної.

Проблеми, що їх підіймають історики вивчаючи українське XVII ст., аналізуючи діяльність Богдана Хмельницького є різноманітними, а також демонструють актуальність, потрібність та перспективність подальшого вивчення даної тематики. Неоднозначними є оцінки української революції XVII ст., діяльності, мотивів Богдана Хмельницького й самої постаті гетьмана.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, українська історична наука, зарубіжна історіографія, польська історіографія.

Ткачук А. І.,
Херсонский государственный аграрный университет,
Херсон, Украина

ФИГУРА Б. ХМЕЛЬНИЦКОГО В ЗАРУБЕЖНОЙ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Богдану Хмельницкому и событиям Украинской национально-освободительной революции уделено немало внимания в украинской и зарубежной историографии. Актуальности не теряют студии посвященные осмыслению роли Богдана Хмельницкого для украинской истории XVII в. и значение его деятельности. Заинтересованность данной проблематикой проявляли и проявляют историки, которые являются представителями разных государств.

Ю. Мыцик отмечает, что события середины XVII века привлекают к себе растущее внимание зарубежных исследователей Германии (А. Каппелер, Г. Кумке, Д. Злепко), Канады и США (Ф. Сисин, Ю. Гаєцький), России (Л. Заборовский, Г. Санин, Б. Флоря, Т. Яковлева) и

особенно Польши (С. Вуйцик, Я. Качмарчик, Л. Подгорецкий, Г. Нагельский, Т. Хинчевська-Геннель, В. Серчик и др.).

Различные труды о Б. Хмельницком, его деятельности выходили в зарубежных англоязычных изданиях. Важно рассмотреть, как изображался Б.Хмельницкий, оценивалась его деятельность в этих работах. обстоятельная публикация посвящена Переяславскому соглашению принадлежит Ф. Сисину. Анализировали деятельность Б. Хмельницкого И. Лысяк-Рудницкий, З. Когут, П. Магочий и др. Г. Вернадский, автор популярной биографии о Б.Хмельницком, называл гетмана «отцом современной Украины». О. Субтельный относит Б.Хмельницкого к тем персоналиям, которые по выражению исследователя, редко так решающим образом влияли на ход эпохальных событий. Он называет Б. Хмельницкого выдающимся военным и политическим деятелем Украины.

Проблемы, которые поднимают историки изучая украинское XVII ст., анализируя деятельность Богдана Хмельницкого разнообразны, а также демонстрируют актуальность, востребованность и перспективность дальнейшего изучения данной тематики. Неоднозначны оценки украинской революции XVII ст., деятельности, мотивов Богдана Хмельницкого и самой фигуры гетмана.

Ключевые слова: Богдан Хмельницкий, украинская историческая наука, зарубежная историография, польская историография.

Anna Tkachuk,
Kherson State Agricultural University,
Kherson, Ukraine

B. KHMELNITSKY IN A FOREIGN ENGLISH HISTORIOGRAPHY

The article is devoted to Bohdan Khmelnytsky and to the events of Ukrainian national liberation revolution that attract attention of Ukrainian and foreign researchers. The importance of his activity and new studios, dedicated to understand the role of Bohdan Khmelnytsky for Ukrainian history of the seventeenth century aren't lost topicality. Historians from different countries show an interest in this issue. Their results and conclusions vary considerably.

Y. Mytsyk emphasizes that events of mid-seventeenth century attract an increasing attention of foreign researchers in Germany (A. Kappeler, H. Kumke, D. Zlepko), Canada and the USA (F. Sysyn, Y. Hayetskyy), Russia (L. Zaborowskiy, D. Sanin, B. Florya, T. Yakovleva) and, especially, Poland (Z. Vuytsik, J. Kachmarchyk, L. Pidgoretskiy, M. Nahelskiy, T. Hynczevska-Hennel, V. Serchyk and so on). The researcher considers the political program of Khmelnytsky. In his opinion, Bohdan Khmelnytsky had sought to independence when the uprising began.

A number of different works about Bohdan Khmelnytsky and his activity were published in the English-speaking editions. Therefore, it is important to consider how Khmelnytsky was depicted and how his activity was assessed in these studies. In particular, this substantial publication devoted to the research of Pereyaslavs'ka agreement in English historiography belongs to F. Sysyn. The activity of B. Khmelnytsky was analyzed by Ivan Lysyak-Rudnytskyi, Zenon Kohut, P. Magochiy and so on. G. Vernadskiy, the author of a popular biography about B. Khmelnytsky, called him "the father of modern Ukraine". Orest Subtelny believes B. Khmelnytsky was the person who had such decisive influence on the epochal events. He calls B. Khmelnytsky the greatest military and political figure of Ukraine. Perry Moryn analyzes activities of B. Khmelnytsky in the context of complex Cossack-Moscow relations, which are also influenced by the requirements of Moscow to issue an impostor Timothy Ankudynov.

K. Anisimov considers the problem of Cossack Hetmanate expansion of B. Khmelnytsky in English historiography. He notes that the events of 1648-1654 have spread in foreign historians, especially in western historiography of the late nineteenth and twentieth centuries. He introduces the position of English-speaking authors: British historians D. Bella, A. Dz. Toynbi, Canadian – O. Hrehorovych, V. Bozhenskiy, American – V. Sichynskiy, B. Antonenko-Davidovich. English-language works about Ukrainian history are analyzed by S. Baturina.

The problems that Ukrainian historians study about the seventeenth century in Ukraine and the activity of Bohdan Khmelnytsky are varied, and demonstrate the relevance, usefulness and prospects of further study of this subject. The article focuses on ambiguous assessments of Ukrainian revolution of the seventeenth century, activities and motives of Bohdan Khmelnytsky.

Key words: Bohdan Khmelnytsky, Ukrainian historical science, foreign historiography, Polish historiography.

Постаті Богдана Хмельницького та українській та зарубіжній історіографії. подіям Української національно-визвольної революції приділено чимало уваги в Дослідження даної проблематики продовжується до сьогодні. Актуальності не

втрачають студії присвячені осмисленню ролі Богдана Хмельницького для української історії XVII ст. та значення його діяльності. Більше того зацікавленість проявляли і проявляють історики, які представляють різні держави й відповідно оцінки, висновки, що їх роблять автори, значно різняться.

Так, історія Української національно-визвольної революції (війни у Ю. Мицика), наголошує Ю. Мицик, привертає до себе зростаючу увагу зарубіжних дослідників Німеччини (А. Каппелер, Г. Кумке, Д. Злепко), Канади і США (Ф. Сисин, Ю. Гасцький), Росії (Л. Заборовський, Г. Санін, Б. Флоря, Т. Яковлева) і особливо Польщі (З. Вуйцік, Я. Качмарчик, Л. Підгорецький, М. Нагельський, Т. Хинчевська-Геннель, В. Серчик та ін.). Історик зауважує, що переважна більшість дослідників відкинула нав'язуваний із Москви погляд на Переяславську раду 1654 р. як на завершення Української національно-визвольної революції. Ю. Мицик, розглядаючи різні погляди на кінцеву дату Української національно-визвольної революції (1657, 1658, 1659, 1676 рр.), вказує, що найдоцільніше пов'язувати завершення Української національно-визвольної революції з Гадяцьким пактом 1658 р., котрий формально поклав кінець війни проти Речі Посполитої. Переглядає дослідник й питання політичної програми Б. Хмельницького та уряду Української держави-Гетьманщини. Дискусії, наголошує він, тепер точаться переважно навколо питання про час кристалізації плану відродження Української держави. І на його думку, Б. Хмельницький, коли розпочав повстання, вже прагнув до незалежності України, але з тактичних міркувань не згадував про це у переговорах з Річчю Посполитою до початку 1649 р. [6].

Низка різноманітних праць про Богдана Хмельницького, його діяльність, різних за своєю значущістю виходила друком в зарубіжних англомовних виданнях. Тому, на нашу думку, важливо розглянути як же зображувався Б. Хмельницький, оцінювалася його діяльність в цих роботах. Зокрема, ґрунтовна публікація присвячена дослідженню Переяславської угоди в англомовній історіографії належить Ф. Сисину. Він зауважує, що в англомовній літературі висвітлення даної проблеми носить більш

популяризаторський характер, розповсюджуючи основний зміст проблем, основні ж дискусії велися в українській, польській, російській історіографії [8, с. 680]. Зокрема використовувалися перекладні праці В.Ключевського, який вважав, що козацький гетьман не був *«ні слугою, ні союзником, ані зрадником будь кого з правителів-сусідів, намагався ужити їх для підвадження політики Московії щодо Швеції»* [8, с. 681]. Д. Дорошенко, як і В. Липинський, розглядав переяславську угоду військовим союзом, і стверджував, що така інтерпретація наближається до поглядів Б. Хмельницького [8, с. 682]. У 1941 р. видавництвом Єйлського університету була видана популярна біографія Богдана Хмельницького Г. Вернадського [8, с. 683]. Він був шанувальником гетьмана Б. Хмельницького, і порівнював його з Валленштайном, Рішельє та Кромвелем, писав: *«Богдана можна назвати батьком модерної України. Звичайно, українська революція відбулася і навіть без нього, але саме завдяки його вправному керівництву різні складники цього руху – політичні, соціальні, національні, релігійні – було злитовано разом для створення, чи радше відродження, української нації. Хоча держава, яку він збудував, протривала не більше сторіччя, самий лише факт її існування протягом цього часу дав великий поштовх українському національному духові»* Г. Вернадський вважав також, що якби Б. Хмельницький прожив десятима роками довше, то Україна б могла стабілізуватися, уникнувши громадянської війни та вторгнення Москви [8, с. 684]. Він характеризував статус Хмельницького, за Переяславською угодою, по відношенню до царя як «васальну повинність». Але далі він розглядає Переяславську «унію» в позитивних барвах, а політику Б. Хмельницького щодо Росії називав слушною [8, с. 685].

В. Е. Д. Аллен, вказує Ф. Сисин, оцінює події революції з проросійських та антиукраїнських позицій. Про Б. Хмельницького, повторює позицію британського дослідника Р. Нісбета Бейна, що той мав хист руйнувати, але не будувати, і заявив, що про соборну Росію гетьман і не мріяв. В. Е. Д. Аллен вказував, що розвиток долі країни не є заслугою Хмельницького, хоча є

результатом його діяльності, і він до смерті зберігав вірність цьому принципу [8, с. 686].

Михайло Флоринський, син російського націоналіста Тимофія Флоринського, зображував козаків як найманців, бандитів, Б. Хмельницького називав авантюристом та найманцем, висловлював сумнів у доцільності встановлення йому пам'ятника в Києві або у виправданні тієї «аури національного героя, захисника православ'я і будівничого імперії, яка оточує його ім'я в писаннях патріотично налаштованих російських істориків» [8, с. 691].

У 1963 р. вийшов друком посібник професора університету Берклі Миколи Рязановського, який як вказує Ф. Сисін став стандартом в царині російської історії. М. Рязановський позитивно оцінив діяльність козацтва і самого Б. Хмельницького [8, с. 691].

Важливою стала праця Г. Вернадського, який використав як джерела праці М. Грушевського, Д. Дорошенка, В. Голобуцького, О. Оглобліна та інших українських істориків. Розглядувані події Г. Вернадський називає українською революцією, національною революцією. Він повторює свою позитивну оцінку діяльності Б. Хмельницького, яку раніше дав у популярному біографічному нарисі. Зауважує про невдоволення гетьмана і козацької старшини Москвою [8, с. 692].

Ч. Бікфорд О'Брасн визначає, що з позиції Б. Хмельницького та старшини, угода з Москвою була лише військовою необхідністю у боротьбі з поляками, яка б зміцнила становище України і давала б їй можливість розірвати політичний союз із Московщиною за власним бажання, хоча інші сегменти українського суспільства бачили цю необхідність радше як таку, що сковує Україну. В цілому, він слідом за Г. Вернадським високо оцінює постать гетьмана, але не так позитивно відгукується про його спосіб формування взаємин з Московщиною. Гетьмана розглядав як людину, вірну інтересам України [8, с. 693].

Філіп Лонгворт оцінював Б. Хмельницького як діяча, що слугував інтересам козаків, хоча його «велика революція» і відбулася із запізненням, бо на той час соціальний поділ козацтва, спричинений чужою соціальною структурою Речі Посполитої», сягнув так далеко, що

повернутись до свого, за визначенням дослідника, «питомого коріння» козацтво вже було нездатне. Він високо оцінював Б. Хмельницького за його вміння скерувати розмаїті інтереси козаків в єдине річище, гадаючи, що «саме завдяки йому 1648 рік засвідчив здатність козаків до об'єднання, їхню рішучість накласти головою, але не коритися чужій владі» [8, с. 694].

В іншій праці «Євреї та повстання Богдана Хмельницького» Ф. Сисін аналізує єврейське питання в період Української національно-визвольної революції та позицію єврейських авторів. Дослідник вказує, що описуючи події 1648-1649 рр. єврейські хроніки згадують, що татари грабували також і українців, забирали їх у полон. Але євреї в ті роки були легшою здобиччю для татар, оскільки Б. Хмельницький намагався обмежити напади татар на українців. Євреї часто вибирали татарський полон, щоб уникнути смерті, крім того, татари прагнули взяти тих полонених, які могли дати за себе великий відкуп або витримати важкий похід до Криму, де їх можна було вигідно продати у рабство. Оплата відкупу за полонених була важливою проблемою єврейських громад цілої Європи та Близького Сходу, які викупували своїх одновірців з полону.

Існують достовірні свідчення, що з 1649 р. євреї служили в польській армії. Після відвоювання Ізяслава та винищення українських мешканців міста до польської армії приєдналися кілька сотень євреїв. Є повідомлення, що євреї брали участь в облозі Збаража. Н. Ганновер стверджує, що двома роками пізніше тисячний загін євреїв воював під Берестечком.

Повстання 1648 р. поставило під загрозу життя євреїв Речі Посполитої. Вони мали всі підстави боятись поширення повстання, адже вісті про війну Б. Хмельницького проти «панів, ксьондзів та євреїв» підняли селянський рух аж до Великої Польщі. Хоч саме суспільно-політична система Речі Посполитої спричинила катастрофу 1648 р., повстання Б. Хмельницького зміцнило лояльність євреїв до цієї системи, і попри аналіз ролі євреїв у здійсненні релігійного й соціально-економічного гноблення в Україні, проведеного Н. Ганновером, попри обговорення Реббі Недесом (Нефіалі Гірш

Рівкес) етичного боку причетності євреїв до обшахрування неєвреїв у фінансових справах, єврейські автори продовжували вбачати причину катастрофи скоріш у невиконанні євреями Божих заповідей, ніж у тій соціальній ролі, яку вони відігравали, підтримуючи чуже для українців правління та кріпацтво [9].

Дослідник К. Анісімов розглядає проблеми розбудови козацько-гетьманської держави Б. Хмельницького в англомовній історіографії. Він зауважує, що події 1648-1654 рр. набули поширення в зарубіжній історичній науці, а особливо повного висвітлення дана проблематика знайшла у західній історіографії другої половини XIX – XX ст. Проте автор у своїй розвідці розглядає творення *«козацько-гетьманської держави Зіновія Богдана Хмельницького»* лише у праця небагатьох вчених. Він ознайомлює із позицією авторів англомовних праць: англійських істориків Д. Белла, А. Дж. Тойнбі, канадських – О. Грегоровича, В. Боженського, американських В. Січинського, Б. Антоненко-Давидовича. Увага дослідників переважно зосереджена на процесі створення козацько-гетьманської державі, разом із тим аналізується вплив Б. Хмельницького на хід революції, мотиви гетьмана значення його діяльності. Зокрема, О. Грегорович називає Б. Хмельницького головною постаттю в процесі створення української козацької держави і називає особистий мотив гетьмана – незадоволення феодалним безладом магнатсько-шляхетської Польщі. Б. Хмельницького О. Грегорович вважає, вказує К. Анісімов, видатною особистістю із гнучкий розумом, залізною волею, організаторським та дипломатичним хистом. Енергія повстанського гетьмана, зазначає канадський вчений, дозволила йому опанувати народні маси та мобілізувати їх на боротьбу за національне визволення.

В. Січинський робить висновок, що фактичне створення козацько-гетьманської держави, стало можливим в ході процесу поєднання бойових дій із діяльністю в галузі соціальних та національно-релігійних реформ. Дані перетворення дозволили повсталому гетьману розбудувати реальні основи нової України.

Інший дослідник, В. Боженський наголошує, що реальне утворення

Б. Хмельницьким власного політичного апарату управління ще не означало юридичного оформлення самостійної козацько-гетьманської держави. Він обстоював, що початковою метою Б. Хмельницького був зовсім не відрив українських земель від Речі Посполитої, а лише поліпшення долі козацької верстви в межах її кордонів й він сподівався на примирення із Варшавою шляхом взаємовигідної угоди. Визначальною для зміни намірів стали події битви під Берестечком у 1651 р., коли козацько-селянське військо зазнало катастрофічних втрат. Необхідність пошуку надійних союзників змусила Б. Хмельницького розпочати заходи з оформлення козацько-гетьманської держави як юридичного суб'єкта міжнародних стосунків, підкреслює В. Боженський. Аналізуючи заходи гетьмана, він робить висновок, що намагання зміцнити Україну союзом з балканськими країнами, що знаходилися під протекторатом Туреччини, Молдовою, семигородськими князями династії Ракоці, мали негативний підсумок. Це змусило Богдана Хмельницького підписати угоду із Москвою. Переяславська домовленість 1654 р., на думку В. Боженського, виявилася символом фактичного припинення процесу становлення та зміцнення козацько-гетьманської суверенної держави. Монархічний лад деспотичної країни не міг допустити існування поряд демократичної політичної структури незалежної України зразка середини XVII ст., робить висновок канадський автор. Подібною є думка Б. Антоненко-Давидовича, який зазначав, що державна організація Б. Хмельницького була прогресивним явищем *«епохи народження буржуазних демократичних процесів у Західній Європі»* [1].

Іван Лисяк-Рудницький головним завданням Б. Хмельницького вважає запобігання розгортанню війни на два фронти. На різних етапах це і укладення союзу з Кримом, щоб уникнути ворогів у тилу, потім домовленості із Москвою, надалі без поспішного розірвання союзу, підкреслює науковець, Б. Хмельницький планує створення союзу із блоком протестантських держав (Швеція, Бранденбург-Прусія, Трансильванія, кальвіністська партія Литви), гетьман відновив зв'язки із Портою та її васалами Молдавією та

Волощиною. Ця задумана міжнародна система була спрямована проти Польщі, а також проти амбітних планів Москви [4, с. 74].

І. Лисяк-Рудницький вказує на неточності у праці Лонгворта, що Б. Хмельницький карбував власну монету із власним ім'ям, й те що державу засновану Б.Хмельницьким важко назвати козацькою [4, с. 53].

І. Лисяк-Рудницький зауважує, що оцінки ролі Б.Хмельницького щодо укладення Переяславської угоди 1654 р. є досить суперечливими. При цьому дослідник робить висновок, що і похвала, і звинувачення безпідставні, бо Б. Хмельницький і його оточення не надавали такого значення цим домовленостям. Пізніше виник так званий «Переяславський» міф, який надав нового звучання і ваги подіям 1654 р. [4, с. 74]. Б. Хмельницький і його оточення спершу не думали про вихід із Речі Посполитої. Їхні цілі, вважає І. Лисяк-Рудницький спрямовувалися на задоволення скарг козаків і православних, на здобуття для України якоїсь обмеженої автономії [4, с. 89]. Приблизно від 1650 р. дії Б. Хмельницького, вказує історик, були спрямовані на розрив із Польщею [4, с. 90].

Зенон Когут аналізуючи праці про Гетьманщину, вказує, що перші роботи особливу увагу приділяли великому визволителю гетьману Б. Хмельницькому [3, с. 302], й називає важливим питанням те, чого ж хотів досягнути Б. Хмельницький, укладаючи Переяславську угоду [3, с. 19]. До Переяславської угоди, зауважує дослідник Б. Хмельницькому доводилось благодіяти й умовляти Московію вступити до антипольської коаліції [3, с. 19]. У Переяславі ж гетьман виступав як козацький ватажок, лідер країни, представник найважливіших соціальних груп, а також як захисник православної віри [3, с. 88]. Він, підкреслює З. Когут уклав угоду з царем Московії, за якою в обмін на військову допомогу й гарантію автономії, Б.Хмельницький і українська еліта визнавали зверхність царя [3, с. 117]. Українські еліти намагались не підтримувати відкритих зв'язків із Московією, яка часто ворогувала із Річчю Посполитою, і це могла розглядати як державну зраду. Й разом із тим українці

усвідомлювали, що Московія лишалася єдиною незалежною і могутньою державою. Деякі представники духівництва почали звертатися до Московії по релігійну, політичну і фінансову підтримку [3, с. 140]. З. Когут вважає, що витоки Гетьманщини знаходяться у 1648 р., коли гетьман Б. Хмельницький очолив Військо Запорізьке під час переможного повстання проти Речі Посполитої і захопив владу над більшою частиною України. 1654 р. згідно з умовами Переяславської угоди Хмельницький передав козацьку Україну у залежність московському цареві [3, с. 83]. Зенон Когут слідом за М. Максимовичем вказує, що Б. Хмельницький у стосунках із московітами називав Україну «Малоросія». Попри це на позначення України в той час вживалося декілька назв «Україна», «Малоросія», «Русь». До Переяславської угоди цар Московії мав титул «цар всея Руси»; після цієї угоди взяв титул «цар всея Великия и Малыя России» [3, с. 148].

П. Магочій в праці «Україна. Історія її земель і народів» називає Б. Хмельницького центральною постаттю української історії XVII ст. Фактом особливої ваги для української історії П. Магочій називає те, що Б. Хмельницькому вдалося встановити контроль над більшістю центральноукраїнських земель й управляти цією територією, як незалежною державою. Він також звертає увагу, що ставлення до Б. Хмельницького у східноєвропейській історії XVII ст. було дуже різним. Традиційна польська історіографія вважала його ватажком руйнівного повстання, яке підірвало основи і врешті знищило Польську державу. Російська історіографія називала його лідером, який привів православних «малоросів» у лоно Російської держави. Українські автори вбачали у Б. Хмельницькому видатного провідника, який вдихнув нове життя в ідею національної незалежності, приспану з часів Київської Русі. П. Магочій вказує, що незважаючи на критику діяльності гетьмана, всі погоджувалися, що період його правління став поворотним моментом в історичному розвитку України. Єврейські ж дослідники вважають Б. Хмельницького підбурювачем першого геноциду в історії євреїв Нового

часу. І російські, й українські радянські історики-марксистичні наголошували на загальнонародному революційному аспекті Хмельниччини. З 1930-х років вони відносили козацького ватажка до нечисленного, але політично значущого пантеону визнаних національних героїв дорадянського періоду [5, с. 191]. П. Магочий також зауважує про білоруське походження Б. Хмельницького [5, с. 192].

Орест Субтельний відносить Б. Хмельницького до тих осіб, які за виразом дослідника, рідко так вирішально впливали на хід епохальних подій. Він називає Б. Хмельницького найвизначнішим військовим і політичним діячем України. При цьому його появу на історичній арені вважає випадковою й пов'язує із особистою образою, тією кривдою, що зазнав він від польського шляхтича Д. Чаплинського [10, с. 117].

У публікації С. Батуріної характеризуються англомовні праці в яких викладений синтетичний курс української історії. Зокрема, Х'ю Уолес у праці «Україна та її народ» (1939 р.) розглядає події XVII ст. І хоча характерною рисою стилю викладу є російськоцентризм української історії й в цілому для нього всі козаки російські, зазначає дослідниця, й Б. Хмельницького він згадує як видатного українського політика про якого писали англійські газети XVII ст., що стимулювало подальший інтерес британських інтелектуалів до України та її історії [2, с. 477].

Перри Морин досліджує складні козацько-московські стосунки, на які також вплинули вимоги Москви видати самозванця Тимофія Анкудинова [7]. У 1650 р. Т. Анкудинов з'явився в Україні, де проголосив себе спочатку царевичем Іваном Васильовичем Шуйським й намагався зібрати військо запорозьких козаків для вторгнення у Московську державу, а пізніше називав себе князем Шуйським. Автор вказує, що за тогочасними свідченнями (зокрема монаха Арсенія Суханова), Анкудинов жив при гетьмані Б. Хмельницькому, просив організувати похід козаків на Москву. Автор не виключає, що Б. Хмельницький з писарем І. Виговським спочатку збирались підтримувати Т. Анкудинова. Тривалий час Б. Хмельницький відмовлявся видавати

Т. Анкудинова, але пізніше самозванець був висланий із Запоріжжя до трансільванського князя Дердя II Ракоци. З Угорщини він поїхав до Швеції. У 1653 р. Т. Анкудинова видали з Голштинії російському уряду й він був страчений у Москві.

Перри Морин підкреслює, що не зважаючи на стереотип, що запорожці були прихильниками самозванців, вони не надавали Т. Анкудинову військової допомоги проти Росії, але з іншого боку вони не готові були видати царському уряду. За таких обставин, на думку дослідника, рішення Б. Хмельницького вислати його з України було розумним, і мабуть єдино можливим виходом зі складного становища. Б. Хмельницький, в умовах складних російсько-польсько-українських відносин після Зборівського мирного договору 1649 р, використовував Т. Анкудинова, як засіб впливу на московський уряд, який не хотів надати військової допомоги у боротьбі із Польщею. Дослідник робить висновок, що даний епізод демонструє складні й широкі аспекти російсько-українських відносин [7].

Проблеми, що їх підіймають історики вивчаючи українське XVII ст., аналізуючи діяльність Богдана Хмельницького є різноманітними, а також демонструють актуальність, потрібність та перспективність подальшого вивчення даної тематики. Неоднозначними є оцінки української революції XVII ст., так, Зенон Когут визначає «повстання Б.Хмельницького» вододілом, вирішальним моментом у багатьох викладах історії. Поляки розглядають повстання як історичне непорозуміння, що спонукало козаків до бунту проти польської «цивілізаційної місії» зрештою призвело до втрати східних земель «Великої Польщі». Росіяни трактують це повстання як важливий епізод у процесі «збирання» російських земель і перетворення Московії на могутню європейську державу. Євреї оплакують різанину під час повстання і вважають Хмельниччину безпрецедентним вибухом антиєврейського насильства, передвістям жахливих погромів у Російській імперії, коли не самого Голокосту. Нарешті, українці звеличують повстання як народний національний рух, що завершився створенням козацької держави, і взагалі, як

визначальний момент у формуванні української нації [3, с. 244]. Не менш неоднозначними є оцінки діяльності, мотивів Богдана Хмельницького й самої постаті гетьмана, що наочно демонструють розглянуті праці. Причини такої ситуації різні й потребують подальшого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімов К. В. Проблеми розбудови козацько-гетьманської держави Зіновія Богдана Хмельницького в англо-американській історіографії // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 1999. – Вип. V. – С. 68-69.
2. Батуріна С. С. Історія України в англомовних дослідженнях 30-40-х рр. XX ст. // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. НАН України. Інститут історії України. – К. : Ін-т історії України, 2010. – Вип. 20. – 546 с.
3. Когут Зенон. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К. : Критика, 2004. – 351 с.
4. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. У 2 т. Том 1. – К. : Основи, 1994. – 554 с.
5. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
6. Мисик Ю. До 350-річчя початку національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. (деякі підсумки досліджень) // http://www.ukma.kiev.ua/ua/nauka/confer/dni_nauki/arhiv/DS_1998/hum_sec/history/mytskyk.htm
7. Морин Перри. Богдан Хмельницький и вопрос о выдаче московскому правительству самозванца Тимофея Анкудинова (1650 г.) <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/litva1/8.pdf>
8. Сисин Франк. Англомовна історіографія Переяславської угоди у XX ст. // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). – К. : Смолоскип, 2003. – С. 680-697.
9. Сисин Франк. Євреї та повстання Богдана Хмельницького // <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/sysyn-1.htm>
10. Субтельний Орест. Україна: історія. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Боряк Г. В.*, д.і.н., проф.; *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., проф.

© Ткачук А. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 04.10.2013